

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд

за присъждане на научната и образователна степен „Доктор“

по професионално направление

3.2. Психология (Възрастова и педагогическа психология)

на Елена Пенева Кортезова

Център по хуманитарни науки,

Бургаски свободен университет

Тема на дисертационния труд: „Родителски нагласи за езиковото развитие на деца с комуникативни нарушения в предучилищна възраст /3-7 години/“

Научен ръководител: проф. д-р Йонка Балтаджијева

Изготвил рецензията: доц. д-р Диана Циркова, Бургаски свободен университет

Представената от Елена Кортезова дисертация засяга актуална тема, свързана с новите тенденции в приобщаващото образование и работата с родителите на деца със СОП. Темата е доказала своята значимост сред всички практикуващи специалисти в областта на психологичната, логопедичната подкрепа и всички дейности, свързани с терапия и рехабилитация на деца с нарушения в езиковото развитие. Трудът представлява успешен завършек не само на една изследователска и теоретична работа, но и на осмислянето на дългогодишен практически опит от работа с деца с комуникативни нарушения и семействата им. Образователният път на докторантката, включващ бакалавърска степен по „Предучилищна и начална училищна педагогика“ в БСУ, магистърска степен по „Логопедия“ и магистърска степен по „Детска и юношеска психология“, е тясно свързан с професионалната ѝ реализация, с научно-практическите ѝ търсения, като специалист и управител на Център за развитие на речта и психология „Логос – ЕА“ в гр. Бургас. От 2017 до настоящия момент Елена Кортезова прилага своите знания и умения в научната и образователна дейност като хоноруван преподавател в БСУ.

В дисертацията са спазени всички изисквания за разработване и представяне на такъв вид научни трудове. Проведеното проучване отговаря на критериите и изискванията за провеждане и представяне на психологически изследвания. То е

построено е върху ясна концептуална основа, частите на труда са последователни и логически свързани, направени са изводи и са отбелязани научно-практически приноси.

Дисертационният труд е представен в обем от 254 страници. Той включва изложение от 220 страници, литературни източници – 23 страници и 7 приложения. В приложенията, са представени използваните изследователски инструменти и данни от статистическите резултати, които представят етапите от научното изследване (23 страници). Текстът е онагледен с 56 таблици и 7 фигури. Литературният обзор включва 167 заглавия, от които 100 са на български език, 4 на руски език, 59 на английски език и 4 са електронни издания. В библиографския списък могат да бъдат открити имената на водещи автори от България, Европейските страни и САЩ, работили в полето на дефинираната тема през последните 20 години, както и автори на класически изследвания, свързани със социалните и личностови нагласи.

В уводната част, Елена Кортезова успява много фокусирано да изведе актуалността на избраната от нея тема, изхождайки от въпроса, който успява да формулира, осмисляйки практическия си опит. Това е въпросът: „Как се формират нагласите за езиковото развитие на детето в мисленето на родителите?“ Търсенето на отговори на този въпрос и липсата на инструмент, който изследва родителската нагласа към комуникационните нарушения при децата, я мотивират да се заеме с теоретично изследване и създаване на изследователски инструмент, който да изследва трите компонента на родителските нагласи – когнитивен, афективен и поведенчески.

Първата глава на дисертационния труд е изчерпателен обзор на теоретичните направления в няколко добре дефинирани научни области: психологическото изследване на нагласите и тяхната структура, проучвания на нагласите на родители, отглеждащи деца с проблеми в развитието. Теоретичното въведение започва с подробно представяне на класическите и съвременни теории за формиране, измерване и промяна на нагласите. Представени са когнитивни, социално-когнитивни модели, теорията за планираното поведение, изведено е понятието за „нагласа“ като детерминанта на поведението, поведенческите намерения, както и понятието за „контрол върху поведението“. Следва представяне на родителските нагласи при деца с комуникативни нарушения, като се извежда на преден план въздействието върху детето, на родителските нагласи, които са относително стабилни и постоянни.

Цитирани са съвременни изследвания, които търсят връзки между негативни личностови характеристики на родители (намалена комуникативност и интровертност, повишена емоционална нестабилност и тревожност, депресивно настроение и социална импотентност), и отглеждането на деца с проблеми в развитието. Посочени са проявленията на различните компоненти – когнитивен, емоционален и поведенчески във формирането и промяната на нагласите при родителите, на деца с нарушения в развитието и на деца с комуникативни нарушения. Елена Кортезова представя и няколко интересни международни изследвания, отнасящи се до специфични аспекти на родителските нагласи, когато в семейството има дете с комуникативно нарушение. Цитирано е обстойно международно проучване (COST Action IS1406) с участието на България. Изследването показва как професионалистите разбират нуждите на децата с езиково нарушение и как тези нужди се посрещат в държавите от Европа. В цитираното изследване, нагласите на родителите не са проучвани директно, а чрез мненията на специалистите, които са в контакт с родителите на деца с езикови нарушения. Това референтно изследване става и един от мотивите на докторантката да се заеме със създаване на инструмент, изследващ родителски нагласи.

В третата част от теоретичното представяне, докторантката акцентира върху езиковото развитие и комуникативните нарушения при децата от 3 до 7 години. Анализирани са литературата отнасяща се до етиологията, класификацията и разпространението на комуникативните нарушения сред 3-7 годишните деца. Чрез този анализ авторът показва трудностите в диагностицирането и диференцирането на разстройствата в езика и речта. Обсъдена е дискусиата в българските научни среди по отношение на използваната терминология – „комуникативни нарушения“, „езиково-говорни нарушения“ и „езикови нарушения“, които често се използват като взаимозаменяеми. Посочени са понятийните решения в англо-езичната научна общност, а именно приемането на термина „езиково нарушение на развитието“ (developmental language disorder, DLD). Посочените понятийни трудности рефлектират върху затрудненията на родителите при ориентирането им в проблематиката на развитието, която детето демонстрира.

Направеният теоретичен анализ дава основание на Елена Кортезова да дефинира необходимостта от проучване на родителските нагласи в тази специфична група родители, отглеждащи деца с комуникативни нарушения.

Във втора глава е представен концептуалния модел на изследването на родителските нагласи при деца с комуникативни нарушения. Моделът обвързва изследването на когнитивните, афективните и поведенчески компоненти на нагласите, с формирането на намерение за взаимодействие със специалист по езиково развитие. Докторантката операционализира конструкта „родителска нагласа“ и определя независимата променлива (детето с комуникативни проблеми в семейството), зависимата променлива (търсене на специалист за оказване на помощ) и междинна променлива (факторите на средата). Формулираната цел отразява адекватно темата, а задачите са детайлно разграничени и маркират изследователския път за постигане на научната цел. Обектът и предметът на научното изследване също са формулирани коректно. Те описват както по-широката научна област на изследването, дефинирана като „родителски нагласи на деца с комуникативни нарушения, така и тясната област, обвързана с конкретната цел, а именно да се диференцират структурните компоненти на родителските нагласи. Издигнати са една основна хипотеза и седем допълнителни, което свидетелства, че докторантката притежава добра изследователска ориентация.

Методологията на планираното изследване е изчерпателна и отговаря напълно на поставените цел и задачи от докторантката. Тя е представена в последователността на използването на методите: пилотно проучване; структурирано интервю; контент анализ; изработване на примерен въпросник; проучване на въпросника. Всеки от избраните методи е обвързан с целите и хипотезите на изследването, а мястото му в общата методология е прецизно подбрано за да осигури следващ етап в планираното проучване. Създаденият инструмент за изследване на родителските нагласи, спазва всички изисквания за създаване на психологически инструментариум от подобен вид. Статистическите методи, подбрани от Елена Кортезова са съобразени с изследователските задачи и са напълно приемливи за обработване на получените данни. Тя използва метод за установяване на вътрешната консистентност (алфа на Кронбах), параметрични и непараметрични анализи за оценка на различни демографски фактори, сравнителен анализ по двойки групи с корекцията на Bonferroni за анализ на различия, факторен анализ за установяване на скрити променливи,

многофакторни линейни регресионни анализи за установяване на линейната комбинация между отделните субскали на конструирания инструмент. Всички статистически методи изследват коректно издигнатите хипотези.

Изследователската извадка включва 234 лица, които отговарят на основния зададен критерий: те са родители на деца с комуникативни нарушения. В извадката преобладават жените (92%), а във възрастовото разпределение най-голям е относителният дял на възрастта 30-40 г. (57%), следват изследваните лица над 40 г. (23%) и най-малък е относителният дял на изследваните между 20 и 30 г. (18%). Две трети от изследваните лица са със семейно положение „омъжена/женен“ и над 80 % са с висше образование. Интерес представлява разпределението на децата, които семействата отглеждат по пол и видове нарушения. Преобладават момчетата (67%), а над 50% от нарушенията са описани като „проблем със звуковете“ и „говори неправилно“.

В трета глава от дисертацията е направен анализ на резултатите от конструирането на въпросник за изследване на родителските нагласи и неговото апробиране.

Психометричните показатели на конструирания инструмент показват добра надеждност и валидност, с много добра консистентност на въпросника (алфа на Кронбах .88 за 50 айтема). Отделните скали също показват високи стойности на този параметър и това дава основание на докторантката да продължи по-нататъшната си изследователска работа с този инструмент. В резултат на изследването се установяват статистически значими различия по следните демографски фактори: възраст на родителя, образование, възрастта на детето по отношение формирането на позитивна нагласа към логопедичната терапия. По отношение на негативната нагласа към логопедичната терапия са установени статистически значими разлики отново по отношение на възрастта и образованието на родителите, но в този случай е отчетена разлика и във вида на комуникативното нарушение като фактор за негативна нагласа.

Направените анализи от изследването дават възможност да се обобщят основните характеристики на позитивните и негативните нагласи към езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения. Докторантката излага изчерпателно описание на тези характеристики по следните критерии: компоненти на нагласата

(когнитивен, афективен и поведенчески); влияние на субективната норма; влияние на възприемания поведенчески контрол; намерение. Обстойният анализ акцентира и върху доказването на формулираните хипотези: потвърдена е основната хипотеза, че структурните компоненти на родителските нагласи (когнитивен, афективен и поведенчески), субективната норма и възприемания поведенчески контрол формират качествата на родителската нагласа в позитивна и негативна посока. Частично са доказани хипотеза 2 и 3, а напълно останалите пет хипотези.

Интерес представляват изводите, че родители над 35 и 40 години имат изразена позитивна нагласа към логопедичната терапия, в сравнение с родителите под 35 години; както и липсата на статистически значима разлика в резултатите според живеещите в различни населени места, според семейното положение на родителите и пола на детето.

Един от най-съществените изводи е свързан с прогнозирането на намерението на родителя по отношение на бъдещо предприемане или не на терапевтични стъпки. Елена Кортезова доказва, че за подобно прогнозиране е необходимо да се установи съдържанието на когнитивния и афективен компонент на родителската нагласа, съдържанието на нормативните убеждения от субективната норма както и да се проучат вътрешните фактори на възприемания поведенчески контрол. Получените данни и анализ показват, че за да се прогнозира успешно намерението за посещаване на логопедична терапия трябва да се има предвид какво родителите мислят и преживяват по отношение на подобен вид терапия, какво мислят за това референтите от средата, в която те живеят и каква е оценката за самофективността на самия родител.

В заключението си, докторантката посочва освен достойнствата на направеното изследване и една възможна посока за неговото продължаване – чрез лонгитюдни проследявания да се изследва прогностичната стойност от изследването на родителската нагласа. Така ще се докаже, че предложеният инструмент дава не само напречен срез за съдържанието на родителската нагласа в определен момент, но има и прогностична стойност по отношение на нейните компоненти.

Изцяло приемам формулираните от докторанта приноси с научно-теоретичен и с приложно-практичен характер, като смятам, че най-голяма тежест има

изработването на нов, авторски инструмент за изследване на родителските нагласи към езиковото развитие на децата с комуникативни нарушения. Този инструмент несъмнено има приложение в работата на специалистите за идентифициране на негативните нагласи и повлияването им, както и при подкрепа на позитивните компоненти в съдържанието на родителските нагласи. Очертаните от докторантката приноси моменти, дават основание части от дисертационния труд да бъдат използвани в преподавателската и научно-изследователска работа със студенти.

Представеният автореферат отразява адекватно дисертационната разработка, като включва основните етапи в изследователската работа, анализа и обобщението на получените данни, изводите и научните приноси на докторантката. В приложения списък, отразяващ публикационната активност, са отразени шест самостоятелни публикации от които пет са свързани с темата на дисертационния труд, а една от публикациите е в сходна научна област. Посочено е и участие като съавтор в студия, която е върху свързана проблематика и е част от колективна монография. Това сочи, че части от труда вече са представяни на специализирани научни форуми в различни етапи от изследователската работа.

В заключение смятам, че дисертацията на Елена Кортезова е един завършен научно-изследователски труд по актуална и значима тема. Работата представя отличните способности на докторанта да планира и проведе научно изследване по всички правила и стандарти на психологическата наука. Аналитичната част в нейния труд не оставя съмнение относно уменията за анализ на получените данни и тяхната коректна интерпретация. Всичко изложено до тук ми дава основание, да предложа на уважаемите членове на Научното жури, да оценят научния труд положително и да гласувам с „Да“ за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Елена Кортезова.

16.10.2022 г.

Рецензент:

(доц. д-р Диана Циркова)